

мейно-правовых спорах, а также рассмотрения и разрешения гражданских дел по спорам, вытекающим из семейно-правовых отношений, с участием третьих лиц.

Ключевые слова: третьи лица; третьи лица, заявляющие самостоятельные требования относительно предмета спора; третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования относительно предмета спора; рассмотрение и разрешение спора, семейно-правовые споры.

Summary

Golubtsova E. A. Features of Participation of the Third Parties in Family-Legal Disputes. — Article.

The article is devoted to scientific analysis of the procedural features of the third parties participation in family law disputes, as well as to the consideration and resolution of civil cases on disputes arising from family relations, with the participation of third parties.

Keywords: third parties, third party with proper claims concerning the matter of the dispute, third party without proper claims concerning the matter of the dispute, consideration and resolution of the dispute, family law disputes.

УДК 347.91/95

Т. В. Зайвий

ПРАВОВА ПРИРОДА ВИДІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Актуальність теми дослідження обумовлена концептуальними змінами у правовому регулюванні структури цивільного судочинства, що відбулися з прийняттям нового цивільного процесуального кодексу України [1] (далі — ЦПК України), який набув чинності з 1 вересня 2005 р. До цього часу правове регулювання цивільних процесуальних відносин та власне концепції видів цивільного судочинства в Україні здійснювалося відповідно до положень ЦПК 1963 р. Взагалі, у наукових колах питання природи існуючих у цивільному процесі проваджень набуло актуальності після кодифікації процесуального законодавства на початку 60-х рр. минулого століття.

Визначенню правової природи різних видів проваджень (видів цивільного судочинства) приділяли увагу у своїх працях спочатку П. Ф. Єлісейкін, А. О. Мельников, Д. М. Чечот, а згодом Н. А. Громошина, І. М. Зайцев, Г. Л. Осюкіна, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, С. В. Щербак та інші вчені. Та оскільки предметом кожного дослідження виступав лише один вид провадження, тому сьогодні доцільно провести комплексне їх дослідження.

Метою написання статті було встановити обґрунтованість нормативного регулювання структури цивільного судочинства України. Досягнення зазначеної мети є можливим шляхом виконання наступних завдань: по-перше, визначення позиції законодавця щодо правової природи видів цивільного судочинства; по-друге, аналіз та систематизація поглядів вчених з того ж питання; по-третє, порівняльний аналіз нормативного та доктринального закріплення їх природи.

Ситуація, коли завданням законодавця є визначення тих особливостей ци-

вільних справ, що об'єктивно потребують видової диференціації судочинства, та найбільш оптимальних особливостей їх процесуального режиму розгляду та вирішення, на думку М. А. Алієскерова [2, 27], є ідеальним станом. Та ще раніше С. В. Васьковський вказував, що визначення провадження, за правилами якого повинна розглядатися та чи інша цивільна справа, має бути передана на розсуд законодавця, обґрунтовуючи свою позицію відсутністю теоретично обґрунтованого критерію, за яким однозначно можна було б розподілити справи між існуючими видами провадження [3, 267].

Завдання правової науки, у тому числі і науки цивільного процесу, полягає у наданні допомоги законодавцю як шляхом надання експертних висновків, так і шляхом безпосередньої критики вже діючих положень, тому правові висновки вчених є одним з орієнтирів доцільності та практичної необхідності вдосконалення нормативних актів. І хоча думка законодавця щодо правової природи видів проваджень буде остаточною та обов'язковою для виконання, оскільки не можна заперечувати сам факт існування конкретного виду цивільного судочинства, якщо він наділений суттєвими особливостями процедури, але досліджувати цю проблему все ж необхідно.

Нормативний підхід до визначення правової природи видів цивільного судочинства зафіксований у чинному ЦПК України (ст. 3), аналіз положень якого дозволяє дійти висновку, що український законодавець виконав покладене на нього завдання, тобто визначив цивільні справи, що мають бути застосовані особливі правила судового розгляду, тим самим підтвердивши правову значущість таких правил. Суттєві особливості процедури розгляду певних категорій цивільних справ дозволили виокремити з-поміж різноманітних видів проваджень саме види цивільного судочинства.

Так, визначаючи у ч. 1 ст. 15 ЦПК України коло цивільних справ, які можуть розглядатися судами загальної юрисдикції в порядку цивільного судочинства, законодавець у ч. 3 зазначеної статті встановлює три можливих види провадження, за правилами яких мають бути розглянуті зазначені цивільні справи. Вказані три види проваджень виключають один одного: по-перше, наявність «індивідуальних» переліків справ наказного (ст. 96 ЦПК України) та окремого провадження (ст. 243 ЦПК України); по-друге, виникнення спору виключає можливість розгляду цивільних справ за правилами вказаних видів провадження (відповідно п. 2 ч. 2 ст. 100 та ч. 6 ст. 235 ЦПК України), проте у заявника є право на подання позову на загальних підставах (відповідно ч. 2 ст. 101 та ч. 6 ст. 235 ЦПК України).

Отже, позиція українського законодавця у питанні визначення природи різноманітних проваджень проста і зрозуміла та полягає у наступному: існують три самостійні види цивільного судочинства — наказне, позовне та окреме провадження, правила яких викладені у самостійних розділах ЦПК України (відповідно, розділ II, III та IV).

В той же час встановлення доктринального визначення правової природи видів цивільного судочинства буде більш складним завданням, з огляду на часові та просторові характеристики предмета дослідження.

Правова природа позовного провадження не викликає жодних сумнівів: вчені визнають приналежність позовного провадження до категорії «вид цивільного судочинства», відзначаючи його універсальний характер та називаючи його основним видом цивільного судочинства [4, 225; 5, 205; 6, 25]. При цьому акцентується увага на включенні позовного провадження саме до класичної тріади видів цивільного судочинства, що представлена позовним провадженням, окремим провадженням та провадженням у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин. Але, зважаючи на особливості судової системи нашої держави, зазначена тріада не знайшла повного відображення у ЦПК України.

Що ж до інших двох елементів структури цивільного судочинства, вказаних українським законодавцем, то з цього питання у науковій літературі провадяться певні дискусії. Питання природи наказного провадження в теорії цивільного процесуального права України не є достатньо розробленим, оскільки більшість українських вчених, з огляду на категоричну позицію законодавця, не бачить необхідності у дослідженні цього теоретичного питання, приділяючи увагу процесуальним проблемам наказного провадження, тому доцільно також звернути увагу на праці російських процесуалістів. Отже, у юридичній літературі сформовано кілька підходів до вирішення вказаної проблеми.

Так, наказне провадження називають самостійним видом цивільного судочинства. Зазначену точку зору та, відповідно, позицію законодавця поділяють В. І. Решетняк [7, 63], М. К. Треушніков [4, 35], М. Й. Штефан [5, 315] та інші процесуалісти. Інша група вчених акцентує увагу на спрощеному характері наказного провадження, тобто мова йде вже про спрощене судочинство. Прихильниками зазначеного підходу є Н. А. Чечина [8, 313]; С. Ф. Афанасьєв [9, 213]; С. І. Чернооченко [10, 25, 156] та інші вчені.

Компіляцією вищенаведених поглядів є запропонований І. М. Зайцевим підхід: вчений називає судовий наказ і самостійним, і спрощеним видом судочинства, спрямованим на захист суб'єктивного права, заснованого на безспірних документах [11, 26]. Зазначена думка знайшла певну підтримку серед вчених (А. А. Власов, Л. А. Прокудіна та ін.). Вказаний підхід є цікавим та заслуговує на існування за одного виправлення: судовий наказ — це документ, що видається судом, тому потрібно говорити про наказне провадження.

Виходячи з критерію визначення позову як родового поняття, Г. Л. Осокіна відносить наказне провадження до одного з самостійних видів цивільного судочинства (називаючи його документарним) [12, 73, 77]; та характеризуючи його процесуальну форму, автор визначає його як спрощену безспірну процедуру [13, 77].

Звісно, спрощений характер наказного провадження є вагомим ознакою, але вказує лише на специфіку його процедури, а не на правову природу. І в цьому випадку наказне провадження справді є спрощеним, оскільки з огляду на формальну безспірність вимог заявника (мається на увазі безспірність представленого доказового матеріалу) використання цивільної процесуальної форми у тому обсязі, що просліджується у позовному та навіть окремому прова-

дженнях, втрачає свою доцільність. Так, спрощений характер наказного провадження виявляється: 1) у одноособовому розгляді заяви суддею; 2) у розгляді справи на підставі письмових документів; 3) у видачі судового наказу без судового розгляду; 4) у відсутності позовної форми захисту права; 5) у відсутності судового доказування в повному обсязі; 6) у відсутності принципів диспозитивності та змагальності, судової істини, усності та безпосередності; 7) у скорочених строках видачі судового наказу тощо [14, 80].

Таким чином, визначення правової природи наказного провадження залежить від відповіді на запитання: наказне провадження є видом цивільного судочинства або має дещо іншу правову природу? Щодо останнього позитивно висловлюється ряд вчених. Так, Н. М. Масленікова визначає наказне провадження як діяльність, що здійснюється поза межами процесуальних проваджень, які передбачають дотримання загального регламенту судового захисту [15, 212–213]; Н. А. Громошина вважає доцільним розглядати наказне провадження у якості допроцесуальної, та водночас альтернативної процедури, яка здійснюється суддею з метою прискореного захисту порушених прав [16, 299]; С. В. Щербак вказує, що, оскільки застосування у наказному провадженні окремих положень судочинства не є недостатнім для визнання його саме видом цивільного судочинства, його потрібно вважати правовою процедурою, що має спрощений характер [14, 71, 74].

Дискусії щодо правової природи окремого провадження у теорії цивільного процесу спричинені використанням для визначення окремого провадження різноманітних процесуально-правових явищ: об'єкта судової діяльності, її мети, предмета окремого провадження тощо [17, 12], хоча більшість вчених все ж погоджуються із законодавцем у питанні визначення його правової природи [5, 433; 7, 279].

В юридичній літературі ще до прийняття чинного ЦПК України була висловлена думка про здійснення у окремому провадженні не правосуддя, а «судового управління», коли суд виконує нехарактерну для нього функцію встановлення тих чи інших обставин без розгляду спору про право у випадках, визначених законодавцем. Так, І. Удальцова зазначає, що окреме провадження виступає сурогатом судового процесу, оскільки ця діяльність суду за своїм змістом не має правосудного характеру, і саме у цьому полягає унікальність існування окремого провадження з точки зору його правової природи [18, 238].

Подібні погляди є розвитком концепції, сформованої ще у радянський період. Наприклад, П. Ф. Єлісейкін, визначаючи правосуддя як вирішення спорів щодо права, наполягав на тому, що непозовні провадження, у яких спори щодо права не вирішуються, є цивільним процесом лише за формою, оскільки за змістом окреме провадження — це «адміністративна діяльність» [19, 32]. Вчений відзначав, що позовне провадження є загальною процедурою; в той час як інші два види проваджень визначені законодавцем як додаткові.

З конструктивною критикою зазначеного розуміння непозовних проваджень виступав А. О. Мельников. Вчений зазначав, що, оскільки розгляд справ окремого провадження підпорядковується загальним правилам цивільної процесу-

альної форми з незначними виключеннями, які пояснюються особливостями предмету розгляду, то відсутні підстави для поділу справ, які розглядаються та вирішуються відповідно до одних й тих же принципів, на ті, що стосуються правосуддя, та ті, що його не стосуються [20, 13].

Аналіз сучасних досліджень правосуддя та правової природи окремого провадження дозволяє погодитися з позицією С. Я. Фурси щодо можливості віднесення тієї чи іншої діяльності до компетенції суду за умови, якщо вона пов'язана із захистом суб'єктивного права і охоронюваного законом інтересу, оскільки правосуддя — це особливим чином організована діяльність судів, що характеризується певними цілями, досягнення цієї мети забезпечується законодавством, яке регулює порядок здійснення правосуддя [21, 19].

Отже, систематизуючи погляди вчених щодо правової природи видів проваджень у цивільному судочинстві України, можна зробити висновок про безумовну приналежність позовного провадження до категорії «вид цивільного судочинства», а також про розподіл думок вчених щодо належності наказного та окремого проваджень до зазначеної категорії. Визначення правової природи наказного та окремого провадження потребує більш глибокого теоретичного дослідження понять «вид цивільного судочинства», «цивільна процесуальна форма» та «правосуддя», що неможливо у межах цієї статті.

Порівняльний аналіз нормативного та доктринального визначення правової природи видів цивільного судочинства надав можливість виявити певну невідповідність у позиціях вчених та українського законодавця щодо наказного та окремого провадження. Зазначена невідповідність пояснюється тим, що законодавець, розуміючи виключний характер таких правових процедур, як видача судового наказу (тобто наказне провадження) та підтвердження судом наявності або відсутності юридичних фактів (тобто окреме провадження) та керуючись міркуваннями найкращої організації охорони та захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, розповсюджує на зазначені правові процедури правовий режим виду цивільного судочинства.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 18 берез. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40–42. — Ст. 492.
2. Алискеров М. А. Виды гражданского судопроизводства и исполнительное производство // Государство и право. — 2008. — № 4. — С. 27–37.
3. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васильковский ; под ред. и с пред. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2003. — 464 с.
4. Гражданский процесс : учеб. для вузов / под ред. М. К. Треушниковой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Городец, 2007. — 783 с.
5. Штефан М. Й. Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. — К. : Ін Юре, 2005. — 624 с.
6. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, І. О. Ізарова [та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. — К. : Атіка, 2007. — 404 с.
7. Решетняк В. И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе / В. И. Решетняк, И. И. Черных. — М. : ГОРОДЕЦ, 1997. — 86 с.
8. Гражданский процесс : учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. — М. : ПРОСПЕКТ, 2001. — 544 с.

9. Гражданский процесс России : учебник / под ред. М. А. Викут. — М. : ЮРИСТЪ, 2004. — 459 с.
10. Чернооченко С. І. Цивільний процес : навч. посіб. / С. І. Чернооченко. — К. : Центр навч. л-ри, 2005. — 472 с.
11. Викут М. А. Гражданский процесс России : учебник / М. А. Викут, И. М. Зайцев. — М., 1999. — 384 с.
12. Осокина Г. Л. Иск (теория и практика) / Г. Л. Осокина. — М. : Городец, 2000. — 192 с.
13. Осокина Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России : учеб. пособие / Г. Л. Осокина. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 2002. — 616 с.
14. Фурса С. Я. Цивільний процес України: проблеми і перспективи : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. — К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. — 448 с.
15. Гражданский процесс : учеб. для вузов / В. П. Воложагин [и др.]; отв. ред. В. В. Ярков. — М. : БЕК, 2001. — 605 с.
16. Гражданское процессуальное право : учебник / С. А. Алехина, В. В. Блажесв [и др.]; под ред. М. С. Шакарян. — М. : Велби : Проспект, 2004. — 584 с.
17. Кайгородов В. Д. Процессуальные особенности судебного рассмотрения дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение : учеб. пособие / В. Д. Кайгородов. — Свердловск, 1987. — 68 с.
18. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. В. В. Комарова. — Х. : Право, 2002. — 440 с.
19. Елисейкин П. Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел / П. Ф. Елисейкин. — Ярославль, 1974. — 36 с.
20. Мельников А. А. Правосудие как предмет конституционного регулирования / А. А. Мельников. — М., 1972.
21. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України : навч. посіб. / С. Я. Фурса. — К. : Полігр. центр Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1999.

Анотація

Зайвий Т. В. Правова природа видів цивільного судочинства у юридичній літературі та законодавстві України: порівняльний аналіз. — Стаття.

У статті автор досліджує проблематику правової природи видів цивільного судочинства України шляхом визначення основних положень законодавства та найбільш поширених поглядів вчених. Аналізуючи нормативне та доктринальне вирішення цього питання, автор робить висновок про розповсюдження законодавцем правового режиму виду цивільного судочинства на наказне провадження та окреме провадження.

Ключові слова: вид цивільного судочинства, правова природа видів цивільного судочинства, спрощений характер наказного провадження, окреме провадження, позовне провадження.

Аннотация

Зайвий Т. В. Правовая природа видов гражданского судопроизводства в юридической литературе и законодательстве Украины: сравнительный анализ. — Статья.

В статье автор исследует проблематику правовой природы видов гражданского судопроизводства Украины через определение основных положений законодательства и наиболее распространенных взглядов ученых. Анализируя нормативное и доктринальное изложение этого вопроса, автор приходит к выводу, что законодатель распространил правовой режим вида гражданского судопроизводства на приказное и особое производство.

Ключевые слова: вид гражданского судопроизводства, правовая природа видов гражданского судопроизводства, упрощенный характер приказного производства, особое производство, исковое производство.

Summary

Zayviy T. V. The Legal Nature of Kinds of Civil Legal Proceedings in the Law Literature and the Legislation of Ukraine: the Comparative Analysis. — Article.

In article the author investigates a problematic of the legal nature of types of civil legal proceedings of Ukraine through definition of fundamental clauses of the legislation and the most widespread opinions of the scholars. The author analyses a description of this question in the legislation and doctrine and draws a conclusion that the juridical regime of the type of civil legal proceedings were extended to order and special proceedings by the legislator.

Keywords: type of civil proceedings, legal nature of types of civil legal proceedings, the simplified character of order proceeding, special proceeding, action proceeding.